

เทศน์เช้า วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๔๖

พระอาจารย์สงบ มนฺตฺสฺนฺโต

ณ วัดสันติธรรมาราม ต.คลองตากด อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

คนเราถ้าไม่เจ็บไข้ได้ป่วย อาหารการกิน การหล่อเลี้ยงชีวิตนะ การหล่อเลี้ยงชีวิต ในสมัยพุทธกาลพระเวลาดิถียามตามานี้เป็นทำกัตกิจ เวลาค้นอาหารเป็นทำกัตกิจ เป็นกิจที่ว่าทำกัตๆ ที่ได้มาเป็นกิจเท่านั้นเอง เป็นกิจการเลี้ยงชีวิตเรา ถ้าร่างกายนี้ยังต้องการใช้อาหารเป็นการเลี้ยงดูชีวิต

แต่หัวใจมันอาศัยกรรม มันไม่มีวันตาย อาศัยกรรมดีกรรมชั่วเลี้ยงชีวิตของมันไปนะ มันเป็นธรรมชาติอันหนึ่ง แล้วมันสืบทอดกันไปโดยธรรมชาติของมัน อาศัยกรรมอันนั้นออกไป

ดังนั้นเวลาเราเกิดมามีร่างกายกับจิตใจ เวลาทุกข์ยากของร่างกายมันเป็นส่วนหนึ่ง ร่างกายนี้บำบัดได้รักษาได้ แต่หัวใจมันบำบัดรักษาไม่ได้ มีจิตแพทย์ เห็นไหม เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมา ป่วยทางจิต ให้จิตแพทย์รักษา ถ้ารักษาปกติมันก็รักษาเป็นปกติของเราขึ้นมา แต่ไม่สามารถรักษาให้หายจากโรคของกิเลสได้ มีกรรมะเท่านั้นที่รักษาโรคนี้ให้หายออกจากใจได้ ถ้าหายออกจากใจได้ เราต้องออกแสวงหา

ส่วนนี้แสวงหาการกระทำของเรา เห็นไหม บุญกุศลเป็นบุญกุศล การแสวงหาเพื่อเป็นบุญกุศลของเรา เพื่อความสุข เพื่อสมความปรารถนาในชีวิต ในชีวิตจะสมความปรารถนา ถ้าเราทำคุณงามความดีมา มันจะทำอะไรจะสมความปรารถนา เพราะมีอำนาจวาสนา ถ้าอำนาจวาสนาไม่มีทุกข์ยากทำขนาดไหน มันก็พลัดพรากจากมือเราไป มันหลุดจากมือเราไป พลัดพรากจากมือเราไป โดยที่ที่เราพยายามทำคุณงามความดี อำนาจวาสนาเราไม่ถึง มันเหนียวรั้งสิ่งนั้นไว้ไม่ได้ เพราะบุญกรรมไง

บุญกรรมการเกิดมา ในศาสนาเราถึงสอนเรื่องทำบุญกุศล เรื่องสละจาคะออกไป สิ่งสละจาคะออกไปมันเป็นบุญกุศล เป็นกรรมดี สิ่งนี้มันหล่อเลี้ยงชีวิตหล่อเลี้ยงหัวใจ ถ้าหัวใจมีคุณงามความดี ทำคุณงามความดีถึงที่สุด องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ที่มิบุญกุศลเต็มในหัวใจนั้น ไม่ต้องหวังสิ่งใดจากใครเลย

แต่เวลาเรากราบไหว้พระพุทธรูป เห็นไหม พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ เราก็หวังเป็นที่พึ่งของเรา ทำบุญอุทิศส่วนกุศลต่างๆ ไปอุทิศไปขนาดไหน ท่านอิมพของ ท่านนะ เป็นคุณงามความดีของท่าน แต่เราทำออกไปแล้วเป็นคุณงามความดีของเรา ต่างหาก คุณงามความดีของเราเกิดขึ้นมาจากการน้อมนึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าสิ่งนั้นเป็นครูเป็นศาสดาของเรา เราตั้งจิตอธิษฐานให้ถึงสิ่งนั้น แล้วถึงที่สุดแล้วเราทำตัวของเราต่างหาก เลี้ยงชีวิตชอบ เลี้ยงใจชอบจนถึงที่สุดนั้น เห็นไหม พุทธะ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน

พุทธะเป็นผู้รู้ผู้ตื่น เห็นไหม เวลาเรารู้สึก หัวใจเท่านั้นที่รู้สึก หัวใจเท่านั้นรับรู้สิ่งต่างๆ แล้วหัวใจนั้นเป็นความสุขความทุกข์ สิ่งอื่นๆ ไม่มีเลย ร่างกายนี้มันรักษาได้ เพียงชั่วคราวให้ความสุขมัน เห็นไหม ร้อนเราก็อาบน้ำขึ้นไป ให้ความอบอุ่นแก่มัน มันก็มีความร่มเย็น หนาวก็ให้ความอบอุ่น มันก็มีความร่มเย็นมีความพอใจของมัน แต่รักษาไว้ขนาดไหนถึงที่สุดแล้วมันก็พลัดพรากจากไป มันไม่คงที่ มันไม่เป็นไปตามสัจจะความจริง มันเป็นแบบนั้น

สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แต่เราไม่เห็นเป็นธรรมดาเราถึงเห็นยวัญไวยืดไวย พอไม่เห็นเป็นธรรมดาเราก็มีความทุกข์ เรามิตัดหาที่มีความทะยานอยาก มันเป็นสมุทัย สมุทัยนี้ขวางสัจจะขวางความจริงไปทั้งหมดเลย แล้วเรายู่กับสมุทัย อยู่ในการคาดหมาย ความคาดหมายเราถึงไม่เป็นธรรม เราถึงได้ทุกข์ร้อนในหัวใจใจ หัวใจเราทุกข์ร้อนเพราะเราไม่เห็นตามความเป็นจริง ผู้ที่เห็นตามความเป็นจริงแล้วสิ่งนี้เป็นสิ่งที่เก้อๆ เงินๆ สิ่งต้องอาศัยกัน เราไม่อาศัยสิ่งนี้ไม่ได้

เวลาเราทำคุณงามความดี เราประกอบสัมมาอาชีพเข้ามา อะไรเกิดขึ้นกับเรา สิ่งที่เกิดขึ้นมาคือเงินทอง สิ่งนี้เงินทองมันเป็นสิ่งที่เราใช้สอยได้ เราใช้จ่ายได้ บุญกุศลก็เหมือนกัน มันเกิดขึ้นมา มันเป็นสิ่งที่สะสมไว้ที่ใจ มันใช้สอยชั่วคราว เห็นไหม ถึงว่าเป็นอามิสใจ สิ่งที่เป็นอามิสเราสละ คือเราทำบุญกุศลมันเกิดขึ้นได้ชั่วคราว แล้วมันใช้ไปหมดไป หมดไปเพราะอะไร เพราะเราทำคุณงามความดี เราเกิดบนสวรรค์ เกิดในคุณงามความดี แล้วมันก็ต้องใช้พลังงานอันนี้ไป พลังงานนี้ก็เสื่อมไปๆ ก็ต้องหมุนเวียนไปตลอดไป มันต้องสร้างคุณงามความดีไปตลอดไม่มีที่สิ้นสุด

ถึงต้องปฏิบัติบูชาใจ การปฏิบัติบูชาของเราที่เราพยายามคิดให้หัวใจเราเข้าถึงทาง ถ้ามันถึงทางอิมเต็มของมันแล้ว มันถึงนะ มันไม่ต้องอาศัยสิ่งใดเลย ใจดวงนี้คงที่ตลอดไป สิ่งที่ยิ่งที่ตลอดไป เลี้ยงชีวิตชอบ ชอบถึงที่สุดแล้วมันเป็นอาการของมันโดยธรรมชาติของมัน มีความสุขอยู่อย่างนั้น แล้วก็ว่ามันมีความสุขอยู่ได้อย่างไร ในเมื่อไม่มีสุขเวทนา ไม่มีทุกขเวทนา มันไม่มีเวทนามันจะมีความสุขได้อย่างไร ใ้อเวทนามันเป็นความหยาบๆ ใจ

ดูอย่างสัตว์วิเศษ เราให้อาหารมันจะพอใจ อย่างสุนัขเราเคยให้อาหารมัน มันจะกระดิกหางเข้าหา ความสุขของมันมีเท่านั้น มันเป็นความหยาบๆ แต่มนุษย์ต้องการมากกว่านั้น ต้องการสิ่งที่เป็นสมบัติพัสถาน ต้องการชื่อเสียง ต้องการเกียรติยศ ต้องการทุกอย่างเลย ต้องการขนาดไหนมันก็ไม่สมความปรารถนาของมัน เพราะมันต้องการแล้วไม่มีวันพอใจ ฉมทะเลเท่าไรฉมไม่มีวันเต็มได้ ฉมหัวใจฉมเข้าไปเท่าไร มันปรารถนาสิ่งที่มันต้องการ เราหาสมความปรารถนาของมัน มันก็มีความปรารถนาต่อไป มันไม่มีที่สิ้นสุดหรอก มันอิมเต็มไม่เป็น สิ่งนี้อิมเต็มไม่เป็น ปากของกิเลสมันกว้างมาก กว้างขนาดที่ว่าสามโลกธาตุ

ดูอย่างผู้บริหารวิเศษ เริ่มต้นต้องบริหารประเทศ ต้องพยายามบริหารประเทศก่อน สุดท้ายแล้วก็จะบริหารโลก เห็นไหม มันพอใจที่ไหน พอได้ทั้งโลกแล้วมันก็จะบริหารจักรวาล มันคิดของมันไป จินตนาการของมันไป จะเอาอำนาจธรรมชาติทุกอย่างไว้ในอำนาจของมัน นี่ค้นหาความทะยานอยากมันไม่มีความอิมพอ

แต่ถ้าเรามาเลี้ยงชีวิตชอบ มันจะอิมพอของมัน สิ่งที่ว่ามันเกิดขึ้นมา มันเป็นเรื่องที่มันมีอยู่ เรามีเราเกิดมา เราถึงเห็นโลกนี้ โลกนี้เราคิดว่าเราเกิดมาเราก็เห็นแล้ว เป็นโลกนี้ของเรา แต่เราไม่รู้ว่าเราเกิดมาก็ภพก็ชาติแล้ว เกิดตายมาก็ภพก็ชาติ ถ้าไม่เกิดตายมาก็ภพก็ชาติ คนเราต้องเสมอกัน ลูกออกมาจากพ่อแม่เดียวกันต้องเสมอกัน ลูกออกมาจากพ่อแม่เดียวกันก็ไม่เสมอกัน เพราะกรรมของจิตที่สร้างสมมาไม่เสมอกัน สมความปรารถนา ลูกเกิดมา เห็นไหม ส่งเสริมพ่อแม่ก็มี ลูกที่เกิดขึ้นมาทำให้เราพลัดพรากจากสิ่งที่ว่ามันสมความปรารถนาก็มี ลูกเกิดมานี้ไม่จำเป็นว่าจะต้องให้ส่งเสริมเราตลอดไป

มีอีกเหมือนกัน นี่คู่เวรคู่กรรม คู่ทุกข์คู่ยาก คู่สร้างคู่สม ถ้าคู่สร้างคู่สมมันจะส่งเสริมกันไป การครองเรือนเป็นแบบนั้น การครองเรือนครองชีวิตครองหัวใจของเรา ถ้าเราครองหัวใจของเราได้ก่อน เราจะครองเรือนด้วยความปกติ ด้วยความสุขพอสมควร เพราะอะไร เพราะเรามีศีลมีธรรมไง กลิ่นของศีลหอมทวนลม ศีลนี้หอมทวนลม มันเป็นปกติของเรา เรารักษาของเราไปนี่มันจะหอมทั่วไป

กลิ่นของธรรมยิ่งไปใหญ่ เพราะเทวดาสาธุการ เห็นไหม คนดีศีลคุ้ม เทวดาคุ้มครองเพราะสิ่งนี้ เพราะใจมันปกติ ใจมันไม่คิดอกุศล ในหัวใจนี้ใจสะอาด ถ้าใจของมันสะอาดกลิ่นของมันก็จะหอมทวนลม ถ้าใจของเราอคติ ใจของเราเหมือนก้อนหิน ถ้าทิ้งลงไปใต้น้ำก็จมน้ำ ความผูกโกรธความผูกพันของใจ ใจถ้ามีอกุศลในหัวใจมันจะเป็นสิ่งที่ตกต่ำ มันจะเป็นสิ่งที่มีน้ำหนัก น้ำหนักจะทำให้ตกต่ำ

แต่ถ้าใจของผู้ที่มีกุศลในหัวใจ มีแต่ความกุศล มีแต่ความปรารถนาขอให้ทุกสัตว์โลกมีความสุข มันจะมีความเบาในหัวใจ เห็นไหม สิ่งที่เขาเหมือนปุยนุ่น มันจะลอยขึ้นไปบนอากาศ ใจก็เหมือนกัน ถ้ามันสะอาดบริสุทธิ์ขึ้นมา มันเป็นกิริยาเฉยๆ มันไม่มีเจตนา เจตนาของเรามันมีความอยากมันมีความต้องการ ใจถึงมีเจตนา เราเห็นสิ่งนั้น สิ่งนั้นจะผูกพันเราไป แต่ถ้าเราปฏิบัติใจของเราขึ้นมา เราจะเห็นสิ่งนั้น เจตนาที่เป็นอาการเป็นกิริยาเท่านั้น ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ไม่มีความคิดออกไป มันใช้อยู่เฉยๆ เข้าไป มันใช้อาการอย่างนี้ เห็นไหม

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมขึ้นมา ๔๕ ปีใช้สิ่งนี้สอนโลกมา สิ่งที่ว่าใช้สอนโลก สอนโลกเป็นสมมุติเหมือนกัน สื่อเหมือนกัน พระอรหันต์เหมือนกัน เหมือนกับเราปกตินี้แหละ เหมือนกันเพราะมีธาตุขันธ์เหมือนกัน แต่ต่างกันมหาศาลเรื่องของกิเลสในหัวใจใจ ความยึดมั่นถือมั่นของใจไม่มี ความยึดมั่นถือมั่นสิ่งที่ว่าสิ่งนี้เป็นของเรา สิ่งหยาบๆ เป็นของเรา ไม่มี

แต่ปรารถนาสอนโลกเพราะอะไร เพราะเห็นความทุกข์ใจ ใจของเราเคยทุกข์เคยยาก คนเราเคยทุกข์เคยยากนะ เคยลำบากขึ้นมาเหมือนร้อน เราไปเผชิญกับชีวิตนี้ เดินไปข้างหน้าร้อนทั้งหมดเลย อาการอย่างนี้เป็นอาการสิ่งที่เราต้องผจญภัยทั้งหมดเลย แล้วคนเดินตามหลังเรามาทำไมเราไม่สงสาร ทำไมเราไม่บอกกล่าว แต่ถ้ามันมีกิเลสเห็นไหม

บอกกล่าวขนาดไหนเขาก็ไม่ฟัง เขาไม่ฟังด้วย แล้วเขาจะเผชิญกับความร้อนนั้น เพราะ เขาเห็นผิดว่าความร้อนนั้นเป็นความรุ่มเย็น ความร้อนนั้นเป็นความสมปรารถนา โลกนี้ ร้อนๆ ตลอดไป

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบอกไว้ในธรรม แม้แต่ในสโมสสันนิบาตทุก ดวงใจว่าแห้ว ทุกดวงใจนะ คนเกิดมาทุกดวงใจมีความทุกข์ในหัวใจ ความทุกข์ในหัวใจ คือความว่าแห้ว ความไม่สมความปรารถนา จะมีเงินทองข้าวของมากน้อยขนาดไหนก็ แล้วแต่มันมีความว่าแห้ว มีความขัดมีความขาดเงินในหัวใจ หัวใจนี้ไม่เคยอิมเต็ม อิมเต็ม ไปไม่ได้เพราะกิเลสมันทำให้พร่อง

สิ่งที่พร่อง เห็นไหม เข่ามันยังมีเสียงดังมาก ถ้าขาดมากจะเสียงดังมากทุกข์มาก ในหัวใจ หัวใจจะเป็นอย่างนั้นถ้าไม่มีธรรม นี่การเกิดมาในชีวิต เราต้องเลี้ยงธาตุเลี้ยง ร่างกายของเรา ถ้าเราไม่เจ็บไข้ได้ป่วย เรากินอิมนอนหลับสบาย เราจะมีความสุขมาก แต่ เราเจ็บไข้ได้ป่วย เห็นไหม เริ่มต้องคัดเลือกอาหารแล้ว อาหารนี้จะไปส่งเสริมเรื่องโรค ไข้ไหม จะไปแสดงต่อร่างกายเราไหม ถ้าแสดงกับร่างกายโรคมันจะแบบว่ามันจะแก้ไป โรคมันจะทำให้เราเจ็บปวดมากขึ้นไป เราต้องสละสิ่งนั้น สละออกไป เรากินไม่ได้เรา รักษาไม่ได้ แต่ถ้าเรากินได้เรื่องของโลกกินได้หมดเลย

ใจก็เหมือนกัน มันเอาทั้งนั้น มันพอใจทั้งนั้น มันอยากให้สมความปรารถนาของมัน ต้องการสิ่งต่างๆ แล้วมันต้องแสวงหาสิ่งนั้น แล้วจะไม่สมความปรารถนา จะไม่มีการสมปรารถนา จะเป็นอย่างนี้ มันจะเป็นเครื่องล่อ กิเลสจะล่อใจของเราให้เดินไป ให้เผชิญไปสิ่งที่จะต้องมีความร่ำร้อนในหัวใจ แต่ถ้าสงบใจของเราได้ โลกนี้เป็นอย่างนี้ โดยธรรมชาติของมัน มันจะเป็นสิ่งที่เก้อๆ เงินๆ เราผูกพัน

โลกนี้มีเพราะมีเรา มีเราเราก็ชำระหัวใจของเราจนจบสิ้น แล้วสิ่งต่างๆ ก็อาศัยกันไปชั่วคราว สิ่งนี้อาศัยกันไปชั่วคราวเพราะเป็นธรรมชาติ มีการเกิดมีการแปรปรวนเป็นธรรมดา ธรรมชาติเป็นแบบนั้น ชีวิตเราเกิดมาโดยธรรมชาติเหมือนกัน แต่ธรรมะที่เรารู้ มันเหนือธรรมชาติเราถึงไม่อยู่ใต้กฎธรรมชาติ ถ้าใต้กฎธรรมชาติเราก็ต้องไปตามกฎธรรมชาติ ต้องมีการเจริญเติบโต ต้องมีการเสื่อมสลายไป ต้องมีการแปรปรวนเป็นธรรมดาโดยธรรมชาตินั้น

แต่จิตถึงทำแล้วไม่มีความแปรปรวน สิ่งนั้นแปรปรวนเป็นเรื่องของธรรมชาติ แต่หัวใจชาตुरु้มันประเสริฐมาก มันมีความรู้สึกต่างๆ มันเข้าใจสิ่งนี้ แล้วมันปล่อยวางสิ่งนั้นไว้ตามความเป็นจริง มันปล่อยวางไว้ตามความเป็นจริง เห็นไหม จริงคือว่าจริง เขาก็จริงของเขา เราก็จริงของเรา สภาวะแบบนั้นต้องเป็นความจริงอย่างนั้นแน่นอน ต้องแปรปรวน โลกนี้ต้องแปรปรวนแน่นอนไปอย่างนั้นโดยธรรมชาติของมัน แต่หัวใจนี้จริง จริงโดยที่ไม่แปรปรวนคงที่ของมันตลอดไป สิ่งที่ยังที่ไม่แปรปรวนไปแบบนั้นมันก็จริง เห็นไหม

แต่ถ้าพูดถึงโลกของกิเลส มันไม่จริง ใจมันก็ปลอม ปลอมเพราะอะไร เพราะมันไม่เข้าใจตัวมันเอง มันเป็นอวิชชา คือรู้ รู้ในชาตुरु้เฉยๆ แต่ไม่รู้ตัวเอง รู้แต่ติดเขาไปมันก็ไม่จริง โลกสิ่งนี้ก็ไม่จริง เพราะมันเป็นสมมุติ มันเกิดดับจากธรรมชาติของมัน เป็นธรรมชาติที่มันเกิดดับแปรสภาพ ใจก็เป็นสมมุติอันหนึ่งเพราะ โคนกิเลสปกคลุมอยู่ มันก็เป็นธรรมชาติอันหนึ่ง มันถึงเป็นธรรมชาติใด

สิ่งที่ลึกลับมหัศจรรย์คือสิ่งนี้มันเหนือธรรมชาติได้ โดยธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการประพฤติปฏิบัติ อยู่ในศาสนาของเรา อยู่ในการประพฤติปฏิบัติของเรา อยู่ในการแสวงหาของเรา ถ้าใครต้องการใครแสวงหาจะได้สิ่งนี้สมความปรารถนา เพราะมีหัวใจเป็นภาชนะเป็นเครื่องรองรับ สิ่งที่รองรับคือหัวใจที่มันทุกข์อยู่ที่นี่มันดับทุกข์ได้

แต่ถ้าเราไม่คิดสิ่งนี้ เราใช้ชีวิตของโลกเราไป เราแสวงหาเราทำของเราไป ตามกระแสที่ว่ามันพอใจ มันจะเวียนตายเวียนเกิดตามสภาวะแบบนี้ แล้วมันนำเหน้อยหน่าย มันนำทุกข์ร้อนใจ นำขยะแขยง แต่เราก็ฝืนไม่ได้ เห็นไหม ถ้าเราฝืนได้เราต้องประพฤติปฏิบัติได้ เราต้องมีเวลาประพฤติปฏิบัติ เพราะสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่มีความค่ากับเรา

โลกเห็นไหม คนโง่นี้มีมากกว่าคนฉลาด คนฉลาดมีน้อยมาก คนโง่นี้มีมากเลย แล้วเขาโง่เขาไม่เข้าใจเรื่องชีวิตของเขา แล้วเราจะไปฟังเสียงของชาวบ้านได้อย่างไร ชาวบ้านจะว่าจะติเตียนนะ พวกเราจะสละออกมาพวกนี้ไม่สู้โลกไม่จริงจัง คนที่ประกอบสัมมาอาชีวะเป็นเศรษฐีเป็นมหาเศรษฐีนั้นต่างหากถึงว่าเป็นผู้ที่ว่าทำประโยชน์

กับโลก ทำประโยชน์กับโลกได้อย่างไร สิ่งนั้นเป็นประโยชน์กับเขาต่างหาก เขาได้มา โดยบริสุทธิ์หรือโดยทุจริตก็ไม่รู้ของเขา

แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเข้าไปอยู่ในป่าแล้วตรัสรู้ธรรมขึ้นมา เป็นความ สะอาดของใจ แล้วสั่งสอนสัตว์โลกมา นี่สั่งสอนสัตว์โลกนะ พระยสะมีทุกข์มากนะ มี เรือนสามหลัง ที่นี้ขัดข้องหนอ ที่นี้เร่าร้อนหนอ เดินออกไปจากเรือนสามหลัง ปราสาท สามหลังออกไป พระพุทธเจ้าบอกที่นี้ร่มเย็น ที่นี้ไม่ขัดข้องหนอ นี่ทุกข์ร้อนมีมากขนาด ไหน มันก็ไม่สามารถทำใจของเราให้มีความพอใจได้หรืออก ใจจะไม่มีความพอใจ มันจะ แสวงหา มันจะต้องการของมันตลอดไปข้างหน้า

ถ้าเราไม่เอาธรรมเข้าไปให้หัวใจนี้ได้ดื่มกิน ธรรมนี้หัวใจได้ดื่มกินแล้วมันจะ พอใจของมัน บังคับให้มันพุทโธไปก่อน พุทโธไปก่อน แล้วใช้ปัญญาวิปัสสนา จนถึง ที่สุดจะปลดเปลื้องสิ่งนี้ออกจากใจได้สมบูรณ์โดยธรรมชาติ โดยที่เรามีความรู้สึกในใจ เรานี้แหละ ใจของเรานี้จะเป็นเครื่องยืนยันกับเรา ทุกข์ก็ใจของเรานี้ยืนยันกับเรา แล้วสุข ก็ใจของเรานี้แหละยืนยันกับเรา จะเข้าใจว่าธรรมะมีจริงหรือเปล่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จะเป็นจริงได้เปล่า แล้วมันจะสมใจเราตามความปรารถนา เอวัง